

NEDERLAND EN HET INDISCH BATIG SLOT, 1831-1875

janny de jong

Janny de Jong schreef haar doctoraalscriptie over de ideeën betreffende de financiële verhouding tussen Nederland en Indië in de negentiende eeuw.

'Men moet rekening houden met bestaande toestanden; en vooral bij ons niet vergeten dat een karaktertrek van ons volk is, dat het, bij al zijne Christelijke gezindheid, nog al hecht aan de millioenen en niet zeer ingenomen is met het vooruitzicht van op den zak geklopt te worden', schreef de koloniaal-liberaal A.J. Duymaer van Twist in 1866 in een brief aan W. Bosch. (1) Het citaat typeert treffend de houding van parlementariërs jegens Indië - ook van hen die toepassing van mildere beginselen wilden. Zij pasten ervoor op te radicaal te schijnen en als 'sloper' van het systeem der batige sloten te boek te staan. Principiële kritiek op de Indische baten in de zin dat Nederland niet gerechtigd zou zijn om van Indië een financiële ondersteuning te ontvangen, kwam, zover mij bekend, gedurende de tijd waarin Nederland jaarlijks een Indische bijdrage begrootte (tot 1877) niet voor. In dit artikel zal nader ingegaan worden op de rol van het batig slot in de Nederlandse economie en politiek en op de tweeslachtigheid die te onderkennen valt in de Nederlandse houding tegenover die batige sloten.

cultuurstelsel en batig slot

De batige sloten waren ontstaan na de invoering van het cultuurstelsel. In 1816 was aanvankelijk na de overname van het bestuur over Indië uit handen van de Britten een gematigd liberale koers ingeslagen maar de financiële resultaten daarvan waren bepaald ongunstig te noemen: in 1826, 1828 en 1829 moesten zelfs leningen onder garantie van de staat ten behoeve van de kolonie worden gesloten. Aangezien het in die tijd algemeen aanvaard werd dat de bedoeling van een kolonie niet kon zijn dat ze het moederland geld kostte, werd naar een andere vorm van beheer uitgekeken. Koning Willem I gaf in 1829 aan J. van den Bosch opdracht zijn in dat zelfde jaar geconcipeerde plan inzake het Indische bestuur en beheer uit te voeren. De door Van den Bosch ingestelde veranderingen werden later onder de naam cultuurstelsel aangeduid.

Van den Bosch had in 1829 geschreven 'Wat toch baat het bezit eener afgelegen kolonie ... indien zij aan de nationale welvaart geene geëvenredigde uitbreiding verschaft?' (2) In de opvatting van Van den Bosch was Indië een Nederlands wingewest, (3) althans dat behoorde het te zijn. Door 'gepaste spaarzaamheid' en verhoging van de belastingen waar dat mogelijk was, moesten de uitgaven voor de gewone Indische dienst - de territoriale uitgaven - uit de territoriale inkomsten bestreden worden. (4) Het bedrag waarmee de inkomsten dat der uitgaven overtrof, diende naar Nederland overgemaakt te worden. De opzet had snel succes: al in 1831, een jaar na de invoering van het cultuurstelsel, kon een eerste batig slot in de Nederlandse schatkist worden gestort. Het bedrag was in het licht van de latere batige sloten zeer bescheiden: twee ton. De batige sloten die sinds 1831 jaarlijks in de Nederlandse staatskas terecht kwamen, waren mede tot stand gekomen door verregaande bezuinigingen bij alle takken van gouvernementdienst.

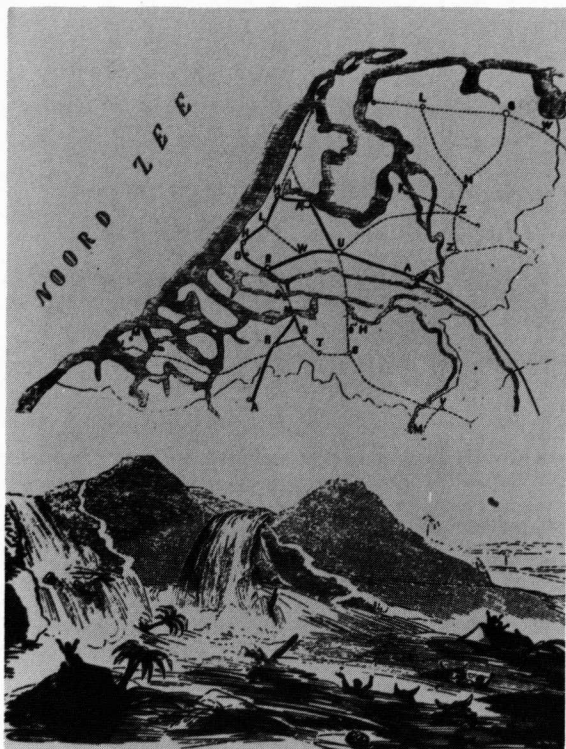
De Nederlandse staatsbegroting ging voor een belangrijk deel op deze Indische baten steunen. Hiermee waren dan ook zeer hoge bedragen gemoeid. In de periode 1851-1859 bedroegen de Indische saldi

een derde van de totale staatsinkomsten (5) en in het tijdvak 1856-1865 - toen de Indische bijdragen het hoogst waren - kwam het maar liefst zeven maal voor dat de bijdrage van Nederlands-Indië ongeveer de helft was van het totale bedrag aan overige staatsinkomsten in de vorm van gewone middelen (waaronder de opbrengst van directe belastingen, accijnzen en dergelijke). (6) Toch waren de Indische baten een onzekere inkomstenbron, daar de vermeerdering van de winsten van het cultuurstelsel die zich na 1850 voordoed voornamelijk het gevolg was van de stijging van de marktprijzen; de productie bleef vrijwel stationair. Niet alleen waren deze marktprijzen moeilijk te schatten, ook de productie zelf was onzeker door de afhankelijkheid van de weersomstandigheden.

Vanwege die onzekerheid waren de batige sloten aanvankelijk gebruikt om de begroting te laten sluiten en de - zeer hoge - Nederlandse staatsschuld te vermindern. Dat laatste was harde noodzaak: tot 1854 was de rentelast groter dan de uitgaven voor de algemene dienst! Door de amortisatie daalde de Nederlandse staatsschuld fors. In 1850 bedroeg zij circa 35,5 miljoen, in 1860 was dat nog 29,6 miljoen en nog een decennium later 27 miljoen. (7) Deze amortisatie is nog frappanter als men bedenkt dat tegelijkertijd accijnzen - zonder equivalent - werden afgeschaft. De Indische baten maakten het dus mogelijk de belastingdruk op de 'gewone man' in Nederland te verminderen zonder aan de gegoede burgerij een evenredige verzwaring op te leggen. (8) Dankzij de Indische baten kon Nederland zich lange tijd veroorloven geen inkomstenbelasting in te stellen. Een dergelijke belasting werd beschouwd als een ontoelaatbare aantasting van de privé-sfeer van de burger door de overheid. Bovendien zat aan een belasting op het inkomen nog een andere ongewenste zijde; het zou een uitwerking hebben op de grootte van het census-electoraat. Het kiesrecht was namelijk sinds het begin van de negentiende eeuw gebaseerd op drie landelijke directe belastingen (grondbelasting, personele belasting en patentrecht) en elke verandering daarin zou moeilijk in te schatten wijzigingen in de omvang van het electoraat aanbrengen die weer zouden kunnen leiden tot politieke verschuivingen.

Werd aanvankelijk door Nederland een voorzichtige financiële politiek gevoerd door de Indische baten te bestemmen voor rentebetaling en amortisatie van de Nederlandse staatsschuld, met deze politiek werd al enigszins gebroken door de genoemde afschaffing van enkele accijnzen en definitief door de aanvaarding van de spoorwegwet-Van Hall (1860). Ook voor de aanleg van andere openbare werken, zoals het Noordzeekanaal dat Amsterdam met de zee verbond en de Nieuwe Waterweg die de Rotterdamse scheepvaart een directe doorvaartroute naar de zee gaf, werd op de Indische baten gerekend.

Ondertussen viel op de wijze waarop de batige sloten tot stand kwamen - de verregaande bezuinigingen in Indië, het in toenemende mate gebruik maken van herendiensten voor de verbetering van de infrastructuur, de gedwongen arbeid van de inheemse bevolking - steeds meer kritiek te beluisteren. In het begin was het cultuurstelsel in patria vrij kritiekloos aanvaard. Daar kwam verandering in na ongeveer 1844. In dat jaar namelijk, begon een reeks van hongersnoden in Java die - naar achteraf bleek niet helemaal terecht - in verband werden gebracht met het cultuurstelsel. (9) Het toeval

'Zie Neerland! Hier uw droom, een net van ijzren wegen,
Gevlochten uit het goud van't Indisch batig slot.
Maar ginds uit Solo's oord, bralt u de bergstroom tegen,
wiens bruischend golfgeklots uw ideaal bespot.'

Spotprent uit het *Humoristisch Album* van 1861

wilde dat precies in deze jaren ook een nieuwe route voor personen- en briefverkeer was geopend, de zogenaamde 'overlandroute' over de landengte van Suez. Deze verkortte de reistijd met de helft. De berichten over de noodtoestand in de diverse Javaanse districten konden zodoende sneller bekend worden en veroorzaakten nogal wat opschudding in Nederland. (10)

In 1849 was W.R. baron van Hoëvell lid van de Tweede Kamer geworden; het was het eerste liberale Kamerlid dat uit ervaring over Indië kon spreken. De predikant Van Hoëvell had het jaar daarvoor Indië verlaten nadat hij een ontevredenheidsbetuiging van het Indische gouvernement had ontvangen wegens het beleggen van en deelnemen aan de protestvergadering van 1848 tegen het monopolie van de Delftse Academie. Niemand kon in Indië tot ambtenaar eerste of tweede klas worden benoemd zonder eerst deze Academie te hebben doorlopen. Ook had Van Hoëvell diverse moeilijkheden met de Indische regering gekregen over de inhoud van zijn in 1838 opgerichte *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*.

De uitgave van dit tijdschrift zette hij in Nederland voort. Het was het eerste kritische tijdschrift met betrekking tot het Nederlandse koloniale beleid. Via dit blad en via redevoeringen in het parlement - hij was van 1849 tot 1862 lid der Tweede Kamer - trachtte Van Hoëvell de in Nederland heersende onbekendheid met Indische aangelegenheden te verminderen. Hij was er namelijk stellig van overtuigd dat deze onwetendheid de grootste barrière vormde voor een liberaal koloniaal beleid. Van Hoëvell ging hierbij wel wat ver; in de Kamer gaf hij openbaarheid aan hem toegespeelde geheime stukken en in zijn tijdschrift werden soms anonieme ingezonden artikelen gepubliceerd. In 1854 schreef I.D. Fransen van de Putte, toen hij in Indië suikerfabrikant was, in een brief aan J.P. Cornets de Groot van Kraayenburg dat Van Hoëvell 'trop avancé' beschouwd werd. Hij miste volgens Van de Putte 'de achting en het vertrouwen van het algemeen'. (11)

W.R. baron van Hoëvell

Van Hoëvell was niet het eerste Kamerlid dat wees op de minder juiste zijden van het Nederlandse koloniale beleid en beheer. Zo had de liberaal E.W. van Dam van Isselt in 1845 al zijn ongenoegen laten blijken over het feit dat er vreugde werd betuigd over de vermeedering van de koloniale inkomsten, met voorbijzien van de geestelijke belangen. 'Daarin lost zich in Nederland alles op, in geld! Wat gaat het ons aan, schijnt men te willen zeggen, wat op Java gebeurt ...?' (12) Ook de liberale afgevaardigde B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis, die enige maanden voor Van Hoëvell lid der Tweede Kamer was geworden, had gewezen op de gebreken en misstanden van het bestaande bestuursstelsel. Met Van Hoëvell kwam echter een Indische 'specialiteit' in het parlement en één die met een 'gloeiende wel-sprekendheid' zijn eisen formuleerde. (13)

Van Hoëvell poneerde dat Nederland de hogere plichten die het jegens zijn kolonie had, verwaarloosde door een te exclusieve belangstelling voor de Indische baten ten toon te spreiden. Een principieel tegenstander van de batige saldi was hij niet. Regelmatig verklaarde hij in het parlement dat bij elke wijziging die in het cultuurstelsel zou worden aangebracht, rekening gehouden moest worden met de financiële belangen van het moederland. Hij was wél gekant tegen de wijze waarop ze in het Nederlandse financiële stelsel functioneerden. Batige sloten mochten niet dienen als uitgangspunt, zo schreef hij in een nota, maar als daadwerkelijke sluitpost van de begroting - het bedrag dat na afsluiting van het dienstjaar overschoot. Indien gewerkt werd met een geraamd overschot zou - indien dat bedrag niet gehaald werd - op verkeerde zaken bezuinigd worden. (14)

Grote tegenvoeter van Van Hoëvell in het parlement was de conservatieve afgevaardigde van het kiesdistrict Rotterdam: J.C. Baud. Baud genoot veel prestige bij de Kamerleden. In het verleden had hij zowel de functie van gouverneur-generaal als die van minister van Kolo-

niën vervuld en hij kon dan ook met recht een Indische 'specialiteit' genoemd worden. Het was het Kamerlid Baud en niet de minister van Koloniën C.F. Pahud die voor een groot deel verantwoordelijk was voor de inhoud van het regeringsreglement van 1854. Het was het eerste dat bij de wet werd vastgesteld. In het kader van dit artikel kan aan de inhoud van dit reglement - de 'grondwet' van Indië - voorbijgegaan worden. Wél belangrijk is dat het Kamerdebat over het reglement een ambivalente geest ademde; het werd afgekeurd dat de regering in de memorie van toelichting Java een wingewest genoemd had, maar Pahuds uitspraak dat pas aan de invoering van mildere beginselen jegens Indië gedacht kon worden als was aangetoond dat Nederland de Indische saldi kon missen, werd geaccepteerd. (15)

In de jaren 1850 werd overigens in de volksvertegenwoordiging nog niet zo veel aandacht aan Indië besteed; de koloniale kwestie was in de jaren 1860 een brandend probleem maar bestond nog niet als zodanig in het voorgaande decennium. Wel ontstond geleidelijk het besef dat Nederland wel wat veel aan zijn kolonie onttrok. De publikatie van de Max Havelaar deed ook het zijne om humanitaire gevoelens wakker te maken, maar tot concrete beleidswijzigingen kwam het niet of nauwelijks. (16) Het nuchtere gegeven dat het batig slot een belangrijk deel van de Nederlandse staatsbegroting dekte, legde behoorlijk wat gewicht in de schaal. Het argument dat Nederland natuurlijk op humanitair vlak meer voor de kolonie zou willen doen als de staatskas minder afhankelijk van de Indische baten was geworden, suste menig geweten. De afhankelijkheid van de Indische saldi verminderde echter niet maar nam toe door onder andere de afschaffing van accijnzen en de aanleg van openbare werken. Het frappante hierbij was dat deze grotere afhankelijkheid plaats vond onder de liberale grondwet van 1848.

invloed van het parlement

De volksvertegenwoordiging had in de loop van de negentiende eeuw steeds meer invloed op de koloniale aangelegenheden verworven. Volgens de grondwet van 1815 had de koning 'bij uitsluiting' het opperbestuur over de volksplantingen en bezittingen van het Rijk in andere werelddelen (art. 60). Hij bepaalde - in afwezigheid van enig voorschrift daaromtrent - wat met de batige sloten gebeurde. Zoals J.R. Thorbecke schreef: 'De Koning bragt soms eene bijdrage uit den indischen oogst, als een geschenk, op de begroting.' (17) Van de totale som aan Indische baten in de periode 1830-1850 verscheen slechts een zesde deel op de begroting als 'batig slot'. Aan de volksvertegenwoordiging werd geen inzage gegeven in de Indische financiën, laat staan dat zij er enige zeggenschap over uitoefende.

Deze situatie werd in de ogen van met name liberalen steeds onhoudbaar. De Staten-Generaal hadden wel de bevoegdheid om leningen ten behoeve van Indië goed te keuren, maar zonder inzage in het financiële beheer. Het was dan ook als een actie van protest hier tegen te beschouwen dat in 1839 de volksvertegenwoordiging een voorstel van minister van Koloniën Van den Bosch om Indië met een schuld van 56 miljoen te belasten, afkeurde.

In 1840 was een grondwetswijziging noodzakelijk vanwege de Belgische afscheiding. De Staten-Generaal kregen iets meer invloed op het financiële beheer der kolonie doordat in een aanvulling op artikel 60 werd bepaald dat het gebruik van het batig slot, beschikbaar ten behoeve van het moederland, bij de wet zou worden geregeld. Ook moesten bij de aanvang van de gewone zitting van de Staten-Generaal de laatst ingekomen ontvangsten en uitgaven der kolonie worden medegedeeld. De wetgevende macht kreeg echter niet de bevoegdheid om het bedrag te bepalen dat de kolonie in de schatkist zou storten.

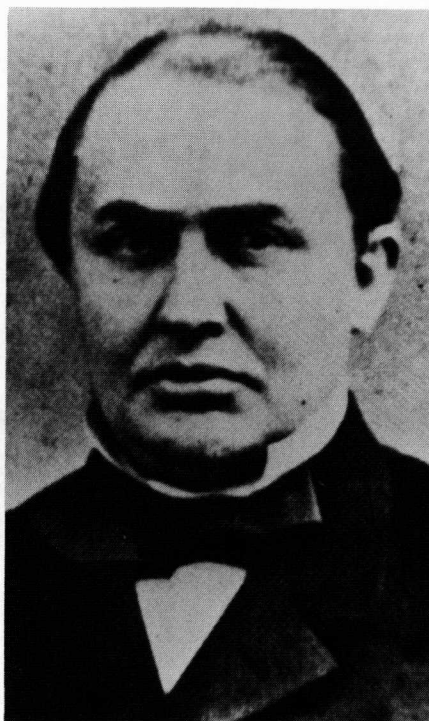
Van meer belang was de grondwet van 1848. De koning had niet meer bij uitsluiting het opperbestuur. De koning moest verder jaarlijks een 'omstandig verslag'

van het beheer der koloniën geven. Artikel 60.2 stipuleerde: 'De wet regelt de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen.' Dat laatste werd realiteit nadat in 1864 de Indische comptabiliteitswet werd aangenomen die in 1867 in werking trad.

Met de comptabiliteitswet had het parlement de 'koorden der beurs' in handen gekregen. (18) In de memorie van toelichting op het wetsontwerp van minister van Koloniën Fransen van de Putte stond dat het noodzakelijk was zolang de koloniale bijdragen de financiën van het moederland in evenwicht hielden 'het beheer der koloniale geldmiddelen zooveel mogelijk aan dergelijke regels te binden, als waaraan die van het moederland gebonden zijn, opdat geene belangrijke uitgaven uit de koloniale geldmiddelen kunnen geschieden zonder voorafgaande magtiging en latere verantwoording.' (19) Fransen van de Putte verklaarde dat de regering geen hebzucht wilde betrachten maar dat aan de andere kant ook geen afstand zou worden gedaan van de voordelen die het moederland van de kolonie mocht genieten, noch van de rechten die het op de kolonie bezat. (20)

Hoewel het principe van vaststelling van de Indische begroting bij de wet altijd door liberalen was aangehangen, sloeg het denkbeeld dat de Nederlandse wetgevende macht over de Indische begroting controle moest kunnen uitoefenen, ook bij conservatieven aan menig parlementariër werd het gevaar van een - verdere - uitzetting van de uitgaven in Indië groot geacht en door de comptabiliteitswet kon - zo werd herhaaldelijk beweerd - daaraan een halt toegeeroepen worden. Het conservatief-liberale Tweede Kamerlid M.H. Godefroi zei bijvoorbeeld: 'Ik zie er in een conservatief beginsel, omdat de toepassing het middel kan en, naar ik vertrouw, zal opleveren om voor het moederland, vooral tegenover onregtmatische eischen, te behouden datgene waarop het aanspraak heeft.' (21)

In Indië waren de reacties op de comptabiliteitswet bepaald ongunstig; de wet werd beschouwd als een poging van Nederland om de Indische baten zo hoog mogelijk te houden. Dit was niet zo vreemd; in het parlement was tijdens de behandeling van het wetsontwerp eigenlijk continu beweerd dat Nederland de baten nog niet kon missen. Soms was dat overigens een reden om tegen het wetsvoorstel te zijn. Men was dan bang

I.D. Fransen van de Putte (ARA, Den Haag)

dat het Nederlandse parlement beschuldigd zou worden van hebzucht als het niet gehoor gaf aan de Indische drang tot verhoging van de uitgaven en het werd waarschijnlijk geacht dat onder die druk toegegeven zou worden. (22)

Feit was, dat het parlement geen belemmerende werking uitoefende op de hoogte van de Indische bijdragen. Dat de Indische baten verdwenen na 1875 was te wijten aan een aantal oorzaken - zoals de in 1873 uitgebroken Atjehoorlog en de dalende koffieprijzen - maar de vaststelling van de Indische begroting door de Kamer was daar vreemd aan. (23) Welke parlementariër zou aan zijn kiezers willen voorstellen de Indische saldi voortaan in Indië te besteden en de eventuele daaruit voortvloeiende tekorten op de begroting te dekken met een verhoging of wijziging van de belastingen? Het Nederlandse hemd was nader dan de Indische rok.

kritiek op het batig slot

In Nederland werd het vrij vanzelfsprekend gevonden dat de staatskas jaarlijks gespekt werd met Indische baten. Theoretisch werd geen onderscheid gemaakt tussen Nederlands en Indisch geld; men ging er juist van uit dat er een financiële eenheid bestond. Natuurlijk waren de Nederlandse en de Indische geldmiddelen boekhoudkundig wel gescheiden, maar er bestond slechts één schatkist. De idee van de financiële eenheid werd gehanteerd als een rechtvaardiging van het stelsel van batige saldi. De financiële eenheidstheorie werd ook wel aangeduid als onderdeel van een ruimer geheel genaamd 'gemeenschap van kennis en belang'. De Leidse oriëntalist P.J. Veth schreef erover dat het in die idee geen onrecht betekende als het overschot van de Indische dienst in Nederland gebruikt werd, mits aan de voorwaarde was voldaan dat de Indische belangen niet verwaarloosd werden. Het was zelfs niet erg als Indië zich tijdelijk een beetje bekromp teneinde het door bijzondere omstandigheden in moeilijkheden geraakte moederland te steunen omdat Nederland hetzelfde zou doen als Indië in moeilijkheden zou komen te verkeren. (24) Veth stond bepaald niet alleen als liberale verdediger van het systeem der financiële eenheid. Vooraanstaande liberale koloniale deskundigen als Duymaer van Twist en Fransen van de Putte waren dezelfde mening toegedaan. In een rede in de Tweede Kamer in 1878 zei Van de Putte bijvoorbeeld dat de Indische inkomsten staatsinkomsten waren, want als dat niet zo zou zijn, met welk recht had Nederland dan zo veel geld uit Indië genomen? (24*) Met andere woorden: de rechtvaardiging van het trekken van Indische baten lag in de omstandigheid dat moederland en kolonie een financiële eenheid vormden.

In de stelling dat het niet erg was als Nederland batige sloten uit Indië genoot zolang aan de Indische behoeften ook werd voldaan, zat natuurlijk in het laatste deel de zwakke plek. Er werd niet voldoende rekening gehouden met de Indische belangen. De Nederlandse koloniaal-liberalen zagen dat wel in, maar trokken daaruit - althans in het openbaar - niet de conclusie dat geen enkel batig slot meer in de Nederlandse schatkist gestort zou mogen worden. Zo gaf Duymaer van Twist in 1865 wel blijk van zijn verontrusting met de bestaande financiële situatie waarin Nederland afhankelijk was van een batig slot 'dat voor een groot deel voortspuit uit lasten waarmede ik Indië niet bij voortdurende wensch te belasten, en voor een ander deel uit hetgeen aan Nederlandsch Indië toekomt maar aan Nederlandsch Indië wordt onthouden.' (25) Maar hij voegde er aan toe geen principieel tegenstander te zijn van een Indische bijdrage aan Nederland, die zijns inziens ook wel meer zou mogen bedragen dan alleen een teruggave van de uitgaven die Nederland ten behoeve van zijn kolonie deed. De protesten van Nederlanders in Indië tegen de batige sloten waren geprononceerder.

De kritiek viel te beluisteren in de Indische pers die na 1850 tot ontwikkeling was gekomen en zich tegen

het einde van de jaren 1850 al sterk liet horen. Sinds het drukpersreglement van 1856 met de 'authentieke uitlegging' van 1858 had zij meer vrijheid gekregen. (26) Voor 1856 was er weliswaar geen censuur op in Nederland gedrukte boeken of tijdschriften, maar het was sinds 1850 niet toegestaan uit de *Staatscourant* of het *Bijblad* (met de *Handelingen*) te citeren als het op Indië 'in staatkundige of administratieve zin' betrekking had. (27) De Indische kranten ontwikkelden zich tot een kritische spreekbuis van de bij de Europese bevolking levende ideeën. Via hun mailedities bereikten deze denkbeelden ook Nederland, waar bovendien de belangrijkste artikelen in op Indië betrekking hebbende tijdschriften maar ook in enkele kranten werden besproken. Dat laatste is waarschijnlijk van meer belang, omdat op deze wijze ook mensen die niet speciaal in Indië waren geïnteresseerd ermee in aanraking kwamen. Beroemd en berucht werd een artikel van H.J. Lion in de maileditie van het *Bataviaasch Handelsblad* getiteld 'Algemeen overzicht' Het werd integraal in de *NRC* overgenomen. (28) Onder andere werd erin geponeerd dat de batig-slot-politiek 'regtvaardig noch houdbaar' was en wat niet rechtvaardig was kon niet duurzaam zijn. Had Nederland wel de verschijnselen begrepen zoals die zich bij de Mutiny in Brits-Indië hadden voorgedaan?

Uit de *Handelingen*, uit brochures en tijdschrift-artikelen blijkt duidelijk dat in de jaren 1860 in Indië veel kritiek bestond op het batig slot. In 1862 zei Godefroi bijvoorbeeld in de Tweede Kamer dat het een Indisch beginsel was om Indië van het financieel belang van het moederland los te willen maken: 'Het is 't program van hen die beweren, dat het moederland reeds lang genoeg die millioenen heeft genoten; dat ze ten onrechte aan Indië zijn onttrokken.' (29) Uit een artikelje in het *Indisch weekblad van het regt* van 1864, geschreven door J. van Gennep, kan ook blijken dat de discussie over het batig slot in Indië al vaak gevoerd was: 'Het batig slot, de bron van zoo menige bittere verwijten jegens Nederland, waarvan het zich gewoonlijk door een minachtend schouderophalen tracht af te maken, het batig slot zoo dikwijls door voor- en tegenstanders als argument gebruikt, dat het bijna te banaal schijnt geworden om tot onderwerp van afzonderlijke bespreking te worden gemaakt, ziedaar ... de hoofdkwaal van Indië.' (30) Dat dergelijke beweringen meestal in Indië en niet in Nederland werden gedaan, achtte Van Gennep logisch; de in Indië levende Nederlanders zagen ook de smetzijde van de penning waarvan in Nederland alleen de blinkende metaalzijde werd gezien. Zijn artikel maakte in Nederland en Indië indruk. (31)

De brochures die in het begin van de jaren 1860 het batig slot veroordeelden, waren veelal afkomstig uit Indië of geschreven door mensen die in Indië hadden gewoond en gewerkt. Dat was bijvoorbeeld het geval met de brochure van de doopsgezinde predikant P. Jansz die de voor hem retorische vraag stelde: 'Nederlanders! Kleeft er geen vloek aan het batig saldo van Indië?' (32) De batig-slot-politiek was naar zijn mening vooral onjuist omdat Nederland uit angst voor een verlies van het batig slot geen vrije evangelieprediking in Indië wilde toestaan. De Javanen zouden zich immers tegen die evangelieverkondiging kunnen verzetten. In zijn brochure uit 1863 sprak Jansz zich tevens uit tegen de opiumhandel, de herendiensten en voor de invoering van vrije arbeid.

De brochure van Jansz is om meerdere redenen interessant. Niet alleen omdat daarin het batig slot veroordeeld werd of omdat Fransen van de Putte bij de behandeling van zijn cultuurnetwetontwerp een passage aanhaalde waarin Jansz zich uitsprak voor individueel eigendom van de grond (33) maar ook omdat in de brochure gesproken werd over de voorgd-kindrelatie die tussen Nederland en Indië zou bestaan. Het Indische geld dat nu naar Nederland vloeide, zou in Indië zelf besteed moeten worden, onder andere voor christelijk onderwijs. 'Op zulk een bestuur kan Nederland zegen verwachten,

maar niet wanneer het als voogd de middelen, voor de opvoeding zijner pleegkinderen bestemd, voor zich gebruikt, en hunne onsterfelijke zielen verwaarloost.' (34)

In 1864 verscheen *Onze koloniale staatkunde*, een brochure geschreven door het oud-lid van de Raad van Indië, Jhr. H.C. van der Wijck. Het maakte nogal indruk, door de persoon van de schrijver - hij had meerdere belangrijke bestuursfuncties bekleed in Indië - en door zijn 'hoog ernstigen imposanten toon'. (35) Van der Wijck had zelf al geschreven dat het wellicht verbazing wekte dat hij een leer voorstond die tot dusver slechts door 'enkele dwaze geniën of radikale heethoofden' werd verkondigd, namelijk dat het batig slot de oorzaak van de ondergang van het Rijk in Indië zou zijn en dat herstel in Indië zonder loslating van het batig slot en het cultuurstelsel niet mogelijk was. (36) Van der Wijck verwees naar christelijke geboden als 'Gij zult niet stelen' en 'Gij zult niet iets begeren iets dat uws naasten is' - geboden die in Indië overtreden waren en werden. Het argument dat Nederland het geld zo hard nodig had gehad, ging volgens Van der Wijck niet op; want ook hij die andermans goed uit nood tot zich nam was schuldig en een dief. 'Even schuldig is een volk, dat zijne meerdere magt misbruikt, door een ander te dwingen om voor hem te werken, en door hem de vruchten van zijn arbeid te ontnemen. Ik ken geen zedeleer die zulk eene handelwijze zou kunnen regtvaardigen.' (37) *Het Bataviaasch Handelsblad* oordeelde dat de oud-hoofdamtbenaar zedelijke moed had getoond door zijn stellingen - ook al waren zij niet nieuw - in de openbaarheid te brengen. De openhartigheid van Van der Wijck was ongewoon. (38)

Al enige malen werd hierboven geschreven dat een brochure of tijdschriftartikel indruk maakte in Nederland. Er werd in Nederland echter uiteenlopend gereageerd op de Indische grieven. Een reactie was het 'minachtend schouderophalen', het kleineren van de kritische geluiden door te poneren dat de 'Indische maatschappij' - de Europese gemeenschap in Indië - numeriek klein was en niet de belangen van Indië als geheel vertegenwoordigde. Bovendien moest men zich niet teveel aantrekken van de Indische dagbladen want die kranten moesten wel gepeperde bewoordingen gebruiken omdat ze anders niet gelezen zouden worden. (39) Dat het laatste een drogreden was wilde men niet inzien of werd niet ingezien. Immers, als het zo zou zijn dat de oppositionele kranten niet meer gelezen zouden worden wanneer zij een minder radikale stellingname innamen, dan lag de conclusie voor de hand dat ze kennelijk toch wel de mening van de 'Indische maatschappij' vertegenwoordigden. (Althans voor een deel want er waren ook regeringsgezinde kranten.)

Een andere reactie leidde ertoe dat men in Nederland de invloed van de 'Indische maatschappij' overschatte. Er zou een soort Indische 'lobby' bestaan die steeds meer in kracht toenam. Niet alleen waren er een aantal dagbladen in Indië die de Indische grieven treffend vertolkten, maar ook kwam menig geschrift uit in Nederland dat de bedoeling had deze klachten te uiten. Ook verwoordden steeds meer volksvertegenwoordigers de Indische ontevredenheid. Daarbij kwam nog dat de klachten niet gecentreerd waren in een enkele sector van de Europese samenleving in Indië: 'Al is de vorm soms ongepast, en de bezwaren overdreven, eenstemmig klaagt de Indische maatschappij over stiefmoederlijke behandeling, onvervulde behoeften, oprijving van het batig slot ten koste der koloniale belangen. Het zijn niet enkel de partikuliere personen, kooplieden of ondernemers, die dit doen, ook de ambtenaren maken deel uit dier maatschappij, welke over de hebzucht van Nederland klaagt,' schreef de conservatief W. van Goltstein in een brochure uit 1864. (40)

Beide reacties sloten elkaar niet uit; de angst voor de Indische klachten kon samenhangen met de neiging de ongerustheid te verminderen door te beweren dat de Nederlandse gemeenschap in Indië slechts klein was en dat de Nederlandse regering niet alleen de belangen van

die kleine groep diende te bevorderen maar ook die van de Javanen. En waren de belangen van de Europeanen en de inheemse bevolking in Indië niet vaak met elkaar in strijd?

Een derde reactie bestond uit het in bescherming nemen van het batig slot. Ging de kritiek op het batig slot meestal gepaard met bezwaren tegen het cultuurstelsel, een verdediging van het cultuurstelsel kwam niet voor zonder de goede financiële resultaten ervan te roemen. Meestal werd het batig slot verdedigd uit puur financiële motieven - Nederland kon deze bron van inkomsten nog niet missen - maar soms werd daarbij vermeld dat Nederland die ook niet hield te missen want de personen die ontevreden waren met het stelsel dat de baten had veroorzaakt, waren de particuliere ondernemers en niet de Javaanse bevolking die, integendeel, in welvaart en bevolkingsaantal was toegenomen. (41)

In Nederland verschenen rond het midden van de jaren 1860 steeds meer artikelen die de minder juiste zijde van de koloniale relatie naar voren brachten en die daarbij vooral de nadruk legden op het financiële element. Soms waren ze duidelijk als reactie op de Indische klachten en ideeën geschreven. Dat Nederland geld ontving uit zijn kolonie werd niet afgekeurd, maar wel werd kritiek uitgeoefend op het onzekere arbitraire element in het vigerende financiële stelsel. Belangrijk in dit kader was het artikel dat de Leidse historicus R. Fruin in 1865 schreef en dat de Nederlandse rechten en verplichtingen ten opzichte van Indië tot onderwerp had. Fruin betoogde dat Nederland jegens Indië slechts het recht van soeverein bezat; een 'Christenvolk als het onze' kon niet anders soeverein zijn dan met eerbiediging van de rechten en verplichtingen die de christelijke wijsbegeerte daaraan verbond, wat inhield dat de onderdanen slechts verschuldigd waren te geven wat de soeverein nodig had om zijn plichten na te komen. 'Gewichtige gevolgtrekking! Het Nederlandse volk steekt sedert jaren het batig saldo van Indië in den zak, alsof het vanzelf sprak, dat al wat Indië overhoudt aan ons toebehoort. Over den rechtsgrond, waarop deze aanmatiging berust, wordt zelfs niet gesproken.' (42) Door meer te nemen dan nodig, gedroeg Nederland zich niet als soeverein over Indië, maar als heer en meester, terwijl Indië in de positie van slaaf werd gedrongen. Er diende daarom een vaste financiële regeling te komen. Nederland mocht volgens Fruin best ruim betaald worden voor wat het besteed had en nog steeds besteedde aan de kolonie. Het ging hem om de aanvaarding van het beginsel dat Indië vaste verplichtingen had jegens Nederland die nagekomen moesten worden; maar zij mochten niet worden overschreden. Fruin riep op tot discussie over het batig slot. Tot dusver was steeds beweerd dat het Nederlandse financieel belang geen nadeel mocht ondervinden van hervormingen in Indië omdat het Nederlandse volk zou weigeren meer belastingen te betalen. Maar, betoogde Fruin, er was in het parlement ook nooit twijfel uitgesproken over het Nederlandse recht op dat Indische batig slot. 'Hoe zou het volk twijfelen aan hetgeen zijn vertegenwoordigers niet in twijfel trekken?' (43) Als zou worden vastgesteld dat Nederland tot dusver onrecht had begaan jegens zijn kolonie dan zou de bereidheid bij het Nederlandse volk om meer belasting te betalen, ook wel aanwezig zijn.

Fruin was niet de eerste in Nederland die het principe van een vaste Indische bijdrage naar voren bracht - Van Goltstein had dat in 1864 al gedaan - maar wel was zijn artikel baanbrekend door zijn oproep over de rechtsgrond van het batig slot na te denken en te discussiëren. Als het batig slot onschendbaar moest blijven, schreef Fruin, dan zou het er voor Indië treurig uitzien. Het batig slot stond iedere hervorming in de weg.

Met het vraagstuk van de vervanging van het wisselende batig slot door een vaste Indische bijdrage,

begon een nieuwe fase in de koloniale discussie. De bepaling van een gefixeerd bedrag als Indische bijdrage was uiteraard minder radicaal dan een totale afwijzing van een batig slot. Toch was het een stap naar de financiële autonomie van de kolonie; daarom zou het denkbeeld - dat vrijwel tegelijkertijd in Nederland en Indië naar voren werd gebracht - in Indië aanslaan, wellicht ook uit pragmatische overwegingen.

besluit

In het Nederlandse parlement werd over de rechtsgrond van het feit dat in de periode 1831-1875 jaarlijks een aanzienlijk batig slot in de Nederlandse schatkist werd gestort, nauwelijks gedebatteerd. Conservatieven én liberalen vonden over het algemeen geen bezwaar tegen het trekken van voordelen uit de kolonie. Voor de vorm zat daar vaak het woordje 'mits' aan vast: mits ook in de behoeften van Indië werd voorzien. In de reële politiek jegens de kolonie had dit ethische voorbehoud nauwelijks een concrete uitwerking. Het argument dat Nederland die baten nog niet kon missen, werd daar doorgaans gehanteerd om het geweten te sussen. Slechts voor enkele koloniaal-liberalen betekende het voorbehoud meer dan een holle frase. Ook zij ontkwamen echter niet aan de ambivalente houding van wel verbeteringen in Indië te wensen maar tegelijkertijd de financiële belangen van het moederland in het oog te houden. Het was het dilemma van de keuze tussen een verantwoorde financiële en een correcte ethische koloniale politiek.

In Indië werd veel duidelijker stelling genomen tegen de Nederlandse batig-slot-politiek. De verklaring daarvoor ligt voor de hand: de Nederlanders in Indië waren niet gebonden aan een electoraat én zij zagen de concrete gevolgen van de zuinige Nederlandse koloniale politiek. Zoals Van der Wijck had geschreven: 'Er gebeuren geene wonderen in Indie ... een batig slot ten behoeve van Nederland kan niet worden verkregen dan ten koste van Indie ...' (44)

Nederland ging door met het begroten en genieten van Indische bijdragen tot dat dit door de stand der koloniale geldmiddelen onmogelijk werd gemaakt. In 1877 verscheen de Indische bijdrage pro memorie op de begroting. Wie had verwacht dat Nederland nu de theorie der financiële eenheid zou toepassen, kwam bedrogen uit; van de idee der reciprociteit kwam niets terecht. De feiten ontnamen de grond aan de redenering. Er werd juist in Indië flink bezuinigd en men probeerde via fiscale maatregelen de ontstane tekorten op de Indische begroting op te heffen. Toen een lening ten behoeve van Indië in 1883 evenwel onontkoombaar bleek te zijn, werd deze gesloten onder garantie van de staat met de kosten voor rente en aflossing ten laste van Indië. Er werd in het parlement wel kritiek op deze koloniale politiek geuit, maar de critici waren nog ver in de minderheid. Pas rond 1900 zouden ethische overwegingen meer op de voorgrond treden. Het op de Indiër gerichte welvaartsbeleid dat toen werd gehanteerd, viel echter ook uit Nederlands eigenbelang aan te prijzen. Het dilemma tussen het financiële en het morele element bleef aanwezig.

noten

1. Duymaer van Twist aan W. Bosch, 5-1-1866. J. Zwart, *A.J. Duymaer van Twist. een historisch-liberaal staatsman 1809-1887* (Utrecht, 1939) 149.
2. Geciteerd door R. Reinsma, *Het verval van het Cultuurstelsel* ('s-Gravenhage, 1955) 25.
3. Zie bijvoorbeeld J.J. Westendorp Boerma, ed., *Briefwisseling tussen J. van den Bosch en J.C. Baud 1829-1832 en 1834-1836* (2 dln.; Utrecht, 1956) I, 90-98. Brief van Van den Bosch aan Baud, 4-6-1831.
4. C. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten. De Nederlandse exploitatie van Java 1840-1860* (2e dr.; Leiden, 1978) 38.

5. Volgens berekeningen van Fasseur, *Kultuurstelsel*, 118 naar aanleiding van serie B, staten I en II van G.M. Boissevain, *De jongste belastinghervorming in Nederland in verband met de geschiedenis van 's Rijks financiën sedert de grondwetsherziening van 1848* (Amsterdam, 1894) 13 en 15. E. de Waal, *Aanteekeningen over koloniale onderwerpen* (10 dln.; 3 vol.; 's-Gravenhage, 1865-1867) VII, 148 geeft andere cijfers voor de Indische bijdragen dan Boissevain, en dat verschil is niet uitsluitend te verklaren uit het feit dat Boissevain de betaalde sommen gelds aan West-Indië en Guinea er niet bij heeft geteld. Het is duidelijk dat de verhouding tussen de baten en de staatsinkomsten bij hantering van de cijfers van De Waal anders kan uitvallen. Heel opvallend zijn bijvoorbeeld de verschillen aan Indische bijdragen voor de jaren 1859 en 1861: 1859: 33.398.346 (De Waal) 13.000.000 (Boissevain) 1861: 19.865.301 (De Waal) 32.994.720 (Boissevain) De totale sommen aan batige sloten en renteposten bedroegen:
1831-1840: 93
1841-1850: 141
1851-1860: 267
1861-1870: 224
1871-1877: 98 (119)

Totaal: 823 miljoen gulden (844)

- De cijfers zijn van E. de Waal, *Onze Indische financiën* (10 dln.; 5 vol.; 's-Gravenhage, 1876-1907) II, 44, behalve het bedrag vermeld bij de jaren 1871-1877. De Waal kwam uit op een bedrag van 119 miljoen omdat hij de wel geraamde maar nooit uitgekeerde bijdragen van 1876 en 1877 (resp. f 10.850.455,- en f 9.974.872,-) er bijgeteld had. De cijfers die tussen haakjes zijn geplaatst, zijn de oorspronkelijke cijfers van De Waal.
6. Boissevain, *Belastinghervorming* serie B, staat I, 13.
 7. *Ibidem*, serie C, 20. De precieze cijfers: resp. f 35.557.337,-, f 29.644.581,-, f 27.033.307,-.
 8. Overigens zorgde ook een opleving van handel en industrie voor een verhoogde belastingopbrengst (d.m.v. invoerrechten) die het mogelijk maakte een enkele inkomstenbron te missen.
 9. Fasseur, *Kultuurstelsel*, 202; I.D. Fransen van de Putte, *De regeling en uitbesteding van de suikercontracten op Java* (Goes, 1860) 22-23.
 10. De reistijd voor brieven was 110 dagen, deze tijd werd met de helft bekort. Reinsma, *Verval*, 29.
 11. Aangehaald in R. Reinsma, 'Brieven van I.D. Fransen van de Putte uit diens planterstijd, *Bijdragen en mededelingen van het Nederlands Historisch Genootschap (BMHG)* 116-117. Brief van 15-11-1854. Cornets de Groot was de oom van Fransen van de Puttes vrouw.
 12. *Handelingen der Staten-Generaal* 1845-1846, 2e K., 20.
 13. J.T. Buys, 'Het koloniaal debat' in: *Studien over Staatskunde en Staatsrecht* (2 dln.; Arnhem, 1894-1895) I, 388.
 14. Zie voor de nota W.R. van Hoëvell, *Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen* (4 dln.; 2 vol.; Zaltbommel, 1862-1865) I, 25-30. Nota gevoegd bij de staatsbegroting, wet op de middelen van 1850.
 15. Buys noemde het regeringsreglement dan ook: 'de getrouwe uitdrukking van dat halve liberalisme', getrouw tot aan den beurs', 'Koloniaal debat', 390.
 16. Fasseur, *Kultuurstelsel* 124-125, en C. Fasseur, 'De "Geest" van het gouvernement', in C. Fasseur, *Geld en geweten. Een bundel opstellen over anderhalve eeuw Nederlands bestuur in de Indonesische archipel* (2 dln.; Den Haag, 1980) 42-43. De drukken-de pasarpacht werd in 1851 wel afgeschaft en in 1858 verhoogde Pahud onder druk van de Kamer de inkoopsprijs van de koffie.
 17. J.R. Thorbecke, *Aanteekening op de grondwet* (2e dr.; 2 dln.; Amsterdam, 1841-1843) 136.
 18. In de woorden van P.P. van Bosse, groot protagonist

- van het beginsel.
19. *Handelingen* 1863-1864, 2e K., Bijlagen VI, 8, 93.
 20. *Handelingen* 1863-1864, 2e K., 11 maart, suppl. bl. 496².
 21. *Ibidem*, 10 maart, 474.
 22. Zie voor deze opvatting W. van Goltstein, *Het vaststellen der Indische begrooting bij de wet* ('s-Gravenhage, 1864) P.M. Tutein Nolthenius bracht dit in de Tweede Kamer naar voren.
 23. De Atjehoorlog zorgde voor een forse stijging der defensieuitgaven; voor 1873 hadden de kosten van landmacht en marine gemiddeld 30 miljoen per jaar bedragen, dat cijfer nam na 1873 met gemiddeld 16 miljoen toe. N.P. van den Berg, *The financial and economical condition of Netherlands India since 1870 and the effect of the present currency system* (3e dr.; 's-Gravenhage, 1895) 4.
 24. P.J. Veth, 'onze koloniale staatkunde', *De Gids*, Vierde serie, III(1865) IV, 401.
 25. *Handelingen*, 1865-1866, 1e K., 22 december, 75.
 26. C. Fasseur, 'Indische persperikelen. Mededelingen over de drukpersvrijheid in Nederlands-Indië 1847-1860', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 91(1976) I, 62 en vlg. Het drukpersreglement was op zichzelf een dubbelzinnig en moeilijk met het regeringsreglement van 1854 te verenigen document. Zie ook E. de Waal, *Onze Indische financiën* I, 122-132.
 27. Fasseur, 'Persperikelen', 58, De Waal, *Indische financiën*, I, 126-127. Gouvernementsbesluit van 20 augustus 1850, no. 1.
 28. Zie de *NRC*, 9 en 10 augustus 1859, 'De toestand van Neerlandsch Indië', I en II.
 29. *Handelingen*, 1862-1863, 2e K., 3 december, 347.
 30. J. van Gennep, 'Memento mori', in: *Indisch weekblad van het regt*, no. 53, 2 juli 1864.
 31. J.J. Rochussen haalde het in de Tweede Kamer aan ten bewijze dat de oppositie zich in Indië tegen de Indische baten verzette. Zie N.P. van den Berg, *Debet of Credit?* (3e dr.; Batavia, 1885), 39 en 40.
 32. P. Jansz, *De koloniën Nederland ten vloek of ten zegen. Eene stem uit Java* (Amsterdam, 1863) 16.
 33. P. A. Diepenhorst, *Onze strijd in de Staten-Generaal II B Koloniale politiek* (Amsterdam, 1929) 374.
 34. Jansz, *De koloniën*, 35 en 36.
 35. Veth, 'koloniale staatkunde', 401.
 36. H.C. van der Wijck, *Onze koloniale staatkunde. Een beroep op het Nederlandsche volk* ('s-Gravenhage, 1865) 21.
 37. *Ibidem*, 22.
 38. *Het oordeel van het Bataviaasch Handelsblad over het Cultuurstelsel* ('s-Gravenhage, 1865) 38 en vlg.
 39. Zie bijvoorbeeld de uitspraken van P.P. van Bosse over de Indische pers. *Handelingen* 1863-1864, 2e K., 11 en 12 maart, 492, 504.
 40. Van Goltstein, *Indische begrooting*, 67.
 41. Zie bijvoorbeeld (Iz. J. Lion) *Het budget van de toekomst. Eene beoordeling van de beginselen, waarop de aangeboden wet op de cultuurondernemingen rust*. ('s-Gravenhage, 1862) 9.; *Hoofdbeginselen van Bestuur*, 10.
 42. R. Fruin, 'Nederlands rechten en verplichtingen ten opzichte van Indië' in deel X van *Robert Fruin's verspreide geschriften* (10 dln.; 's-Gravenhage, 1900-1905) 297.
 43. *Ibidem*, 299.